

та елементи змісту забезпечення, досліджено повноваження, форми і методи діяльності органів дізнання і досудового слідства по забезпеченню названого конституційного права.

Ключові слова: система державних правоохоронних органів, право на недоторканність житла, органи дізнання, органи досудового слідства, забезпечення права на недоторканність житла.

Резюме

В статье рассмотрены полномочия, формы и методы деятельности органов дознания и досудебного следствия относительно обеспечения ими конституционного права на неприкосновенность жилища человека и гражданина в Украине. Сформулировано систему органов, понятие и элементы содержания обеспечения, исследованы полномочия, формы и методы деятельности органов дознания и досудебного следствия относительно обеспечения названного конституционного права.

Ключевые слова: система государственных правоохранительных органов, право на неприкосновенность жилья, органы дознания, органы досудебного следствия, обеспечения права на неприкосновенность жилья.

Summary

The article describes the annotation polnomochyaya, forms and methods dekyatelnosti bodies of inquiry and investigation concerning dschosudebnogo ensure their constitutional right to privacy of the home of man and citizen in Ukraine. Formulated sitstemu bodies, the concept and content of seat elements, investigated powers, forms and methods of the bodies of inquiry and pretrial investigation on providing the name of constitutional law.

Key words: the system of public law-enforcement organs, a right is on inviolability of habitation, organs of inquest, organs of pre-trial investigation, providing of right is on inviolability of habitation.

Отримано 14.05.2010

Р. Р. ГЕРАСИМОВ

Роман Разяпович Герасимов, ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ

МОДЕЛЮВАННЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Оптимізація і вдосконалення процесу розкриття та розслідування злочинів є одним з актуальних питань, які вирішує сьогодні наука криміналістика. З великої кількості аспектів зазначеної проблеми потребують окремого виділення і поглибленого дослідження, насамперед, питання щодо розроблення та впровадження в діяльність слідчих органів нових методів розслідування злочинів. Серед них пріоритетне місце посідає метод моделювання, який надає слідчому можливість відшукувати в ситуаціях невизначеності та відсутності інформації найбільш ефективні шляхи збирання, дослідження та оцінки доказів.

Метою написання даної статті є методологічне узагальнення основних засад моделювання при розслідуванні злочинів.

Основними науковими завданнями є такі: 1) розкриття змісту кримінально-правової моделі та криміналістичної моделі злочину; 2) узагальнення окремих проблем моделювання при розслідуванні злочинів, у тому числі порівняльний аналіз «моделювання» та «планування»; 3) з'ясування місця реконструкції в теорії моделювання.

Моделювання є методом, в основу якого покладено процес побудови, аналізу та використання моделей цих об'єктів як засобу отримання інформації для виконання завдань кримінального судочинства.

Модель – це штучно створена ідеальна або матеріальна система, яка відтворює об'єкт дослідження і здатна замінити його таким чином, що її дослідження сприяє отриманню нової інформації про об'єкт дослідження.

1. Кримінально-правові та криміналістичні моделі злочину. Загальновідомо, що кримінальне право досліджує злочин в основному в статичному вигляді, тобто як вже сформований склад. Кримінально-правова модель злочину – це штучно створена ідеальна система, яка відтворює з певною подібністю склад злочину, вивчення або перевірка якої дозволяє отримати нову інформацію про об'єкт і об'єктивну сторону злочину, суб'єкт і суб'єктивну сторону злочину.

На відміну від кримінально-правової моделі злочину, криміналістична модель злочину є динамічною: вона містить криміналістично значимі відомості про елементи складу злочину, та взаємозв'язків між цими елементами.

У криміналістичних моделях, які відтворюють процес вчинення злочину, в якості першого елемента структури злочину необхідно досліджувати особу злочинця; другого – поведінку злочинця у поєднанні його внутрішньої (суб'єктивної) та зовнішньої (об'єктивної) сторін; третього – навколишнє середовище, з яким взаємодіє злочинець, що містить предмет посягання та відтворює злочин у вигляді матеріальних та ідеальних слідів. Отже, елементи складу злочину досліджуються у криміналістичних моделях не в кримінально-правовому розумінні, а в іншій інтерпретації, яка забезпечує власне криміналістичне пізнання злочину.

Для криміналістики важливі не лише злочинні наслідки, а й будь-які зміни у навколишньому середовищі, які зумовлені поведінкою злочинця. Ці зміни є носіями інформації про злочин, за якими можна відтворити подію злочину в матеріалах кримінальної справи. Криміналістичні моделі злочину містять зв'язки поведінки злочинця з такими змінами у навколишньому середовищі. Деякі криміналісти розглядають зміни у навколишньому середовищі (матеріальні та ідеальні сліди злочину) – як елементи криміналістичної характеристики злочину. На думку науковця В.В. Клочкова, «криміналістично значущі зміни у навколишньому середовищі притаманні не злочину, а іншій предметній галузі науки криміналістики – відтворенню злочину, і повинні входити в модель, яка характеризує не злочин, а його відтворення»¹.

У структуру криміналістичних моделей злочину входять ознаки, елементи, внутрішні та зовнішні зв'язки злочину, які не мають кримінально-правового значення, але необхідні для виконання криміналістичних завдань. Особа, яка вчинила злочин, у криміналістичній моделі злочинця – це не тільки суб'єкт злочину у кримінально-правовому сенсі – тобто фізична осудна особа, яка досягла встановленого кримінальним законом віку. Вона є джерелом внутрішньої та зовнішньої активності, в якій відтворюються властивості злочинця, що взаємодіють із зовнішнім середовищем на всіх етапах злочину, а також важливим джерелом інформації про поведінку злочинця та зміни, які вона спричинила в навколишньому середовищі. Криміналістична модель злочинця містить: фізичні, анатомічні, фізіологічні, психологічні, функціональні та соціальні ознаки. Вони можуть не мати правового значення, але знання їх необхідне для розробки наукових рекомендацій щодо виявлення слідів злочину та встановлення особи злочинця, тактики допиту обвинуваченого, оцінки слідчим особливостей сприйняття та відтворення злочинцем обстановки та обставин події.

Мотиви та мета злочину, проектування злочинцем шляхів її досягнення, сприйняття злочинцем конкретних ситуацій та змін у навколишньому середовищі – все це відтворюється в пам'яті злочинця, а також інших осіб, з якими він обмінюється інформацією про суб'єктивні моменти своєї поведінки. Показання даних осіб та діяльність (бездіяльність) злочинця, а також їх відтворення в навколишньому середовищі, є джерелами інформації про суб'єктивну сторону злочину та поведінку злочинця тощо. Найважливіше завдання криміналістики – це розробка системи наукових методів відтворення внутрішньої поведінки злочинця.

Вищевикладене дозволяє сформулювати злочин в його криміналістичному аспекті, – як процес взаємодії злочинця з навколишнім середовищем при підготовці, вчиненні та приховуванні злочину. Також даний процес спричиняє зміни в свідомості осіб та матеріальній обстановці, які можуть бути виявлені та використані при розслідуванні злочину.

2. *Узагальнення основних рис моделювання при розслідуванні злочинів, порівняльний аналіз «планування» та «моделювання».* Метод моделювання не є всеохоплюючим методом пізнання, але його специфіка дозволяє побачити процес розслідування під іншим кутом зору, розкрити в ньому нові риси, розробити невисвітлені питання тактики розслідування, а також питання про пізнавальне і доказове значення деяких моделей, які використовуються при розслідуванні злочинів².

Сутність методу моделювання як методу пізнання полягає в створенні моделі, яка здатна замінити оригінал у процесі пізнання. При цьому, модель – це ідеальна або матеріальна система, яка відтворює об'єкт дослідження і здатна замінити його таким чином, що її дослідження сприяє отриманню нової інформації про об'єкт дослідження. Модель не співпадає з оригіналом, не є тотожною йому, а є подібною до нього в залежності від завдань дослідження. За допомогою моделювання можна отримати нову інформацію про об'єкт дослідження.

Метод моделювання пов'язаний з іншими методами пізнання, оскільки містить окремі елементи спостереження, порівняння, експерименту. Але вказані методи входять у структуру моделювання у перетвореному вигляді. Наприклад, об'єктом спостереження при моделюванні є модель, яка створена людиною. Відповідно до цього, при спостереженні за моделлю необхідно досліджувати характер розбіжностей між моделлю та об'єктом, та, враховуючи цю обставину, оцінювати результати спостереження.

У структурі моделювання виділяють: а) збір інформації для побудови моделі; б) побудова моделі; в) дослідження моделі за допомогою інших методів пізнання; г) оцінка результатів дослідження моделі; д) перенесення нової інформації, яка отримана в результаті дослідження моделі на об'єкт.

В теорії моделювання традиційно виділяють два основні види моделей: ідеальні (уявні) та матеріальні (фізичні) моделі. При розслідуванні злочинів використовуються обидва види моделей. В якості ідеальних моделей слідчим досліджуються обставини вчинення злочину і шляхи його розслідування.

Відомо, що слідчий не має можливості безпосередньо досліджувати злочин. Тому вивчення наслідків злочину, показань, документів та інших матеріалів дозволяє слідчому уявно відтворити картину події та побудувати модель злочину. При цьому для ідеального моделювання характерно два напрями дослідження: а) характер події; б) шляхи її розслідування. Перший напрям називають ретроспективним моделюванням, а другий – перспективним моделюванням, у вигляді плану розслідування³.

Для ідеального моделювання характерні такі риси. По-перше, ідеальна модель – це уявний аналог події, оскільки включає в себе чуттєво-образні уявлення, які виникають при безпосередньому ознайомленні слідчого з обстановкою вчинення злочину. По-друге, ідеальна модель події злочину – це «жива» і рухома система, змістом якої є знання про злочин. При вивченні обставин злочину, це знання змінюється від ймовірного до достовірного, тобто від знання явищ до відтворення сутності даних явищ. Внаслідок цього, ідеальна модель – це відносно стабільна система, яка дозволяє слідчому здійснювати логічні операції (висувати версії, оцінювати докази, визначати шляхи розслідування). По-третє, у формуванні ідеальної моделі беруть

участь уява слідчого та його здатність аналізувати поведінку злочинця до, в момент і після вчинення злочину, а також у період його розслідування. Ця обставина використовується при визначенні характеру поведінки слідчого при провадженні окремих слідчих дій.

З ідеальним моделюванням тісно пов'язано планування розслідування. З позиції теорії моделювання слідчому надається можливість з'ясувати пошукове значення плану розслідування, особливо на початковому етапі. Відповідно до цього, він має можливість виділити в якості одного з елементів планування складення робочої програми пошуку доказів.

У зв'язку із цим, науковець І. М. Лузгін обґрунтував доцільність використання прийомів розслідування залежно від змісту версій: а) перша ситуація – якщо існує декілька версій, кожна з яких по-різному пояснює характер та причини події; б) друга ситуація – якщо існує версія, яка пояснює мотив злочину; в) третя ситуація – якщо існує версія, яка характеризує особу злочинця⁴.

Якщо розглядати план розслідування як ідеальну модель, то є всі підстави вважати, що сам процес формування даної моделі не тільки обумовлює використання інформації, але й створює нову інформацію (в рамках розслідування) про тактичні прийоми розслідування. З даної точки зору, оцінка плану дозволить проаналізувати дії слідчого щодо виявлення та дослідження доказів, а також внести відповідні корективи в цей процес. Отже, план розслідування є результатом ідеального моделювання шляхів пошуку, оцінки та дослідження доказів.

Як вже раніше зазначалось, при розслідуванні злочинів також використовуються матеріальні (фізичні) моделі. Згідно теорії моделювання до них належать: макети; муляжі; предмети-аналоги, які замінюють оригінали; реконструкція обстановки на місці події; реконструкція окремих предметів; реконструкція обличчя за черепом (метод М. М. Герасимова); реконструкція зовнішнього вигляду особи з використанням фотометодів.

Для вказаної категорії моделей характерно, що вони є матеріальними об'єктами, створеними слідчим або за його дорученням з метою вивчення і дослідження речей, розшуку та ідентифікації осіб та предметів. Такі моделі є подібними до оригіналів об'єктів. Саме подібність допомагає використовувати моделі для отримання інформації при встановленні обставин злочину, а також для пошуку, перевірки та оцінки доказів.

Сьогодні в теорії доказування немає однозначного вирішення питання, до якої категорії доказів відносяться моделі. З цього приводу, науковець І. М. Лузгін стверджує, що моделі необхідно розглядати як особливу категорію об'єктів – «моделі та їх різновиди, які використовуються для встановлення та дослідження обставин злочину»⁵.

Порівняльний аналіз «планування» та «моделювання» при розслідуванні злочинів. Останнім часом у криміналістиці разом із терміном «планування» часто використовується термін «моделювання». Ототожнювати дані поняття не можна. Як зазначив Г.А. Густов, «моделювання – це специфічний метод дослідження криміналістичних об'єктів з метою їх пізнання та управління професійною діяльністю учасників кримінального процесу, шляхом побудови та використання моделей цих об'єктів»⁶. Своєрідним «будівельним» матеріалом ідеальної моделі є психічні образи та умовиводи, які допомагають слідчому відтворити об'єкт дослідження. Науковою базою для створення такої моделі є особлива форма відповідності моделі та оригінала – гомоморфізм. Критерієм відповідності є однотипність їх структур, елементів та властивостей. Крім цього, для гомоморфізму характерно спрощення образу, абстрагування від малозначного.

Моделювання і планування допомагають виконувати однакові завдання у процесі розслідування злочинів. Однак реалізація методу моделювання на практиці відображується за допомогою знаків, схем, малюнків.

Моделювання і планування розслідування вдало доповнюють один одного в слідчій практиці. Саме тут з'являється якісно новий зв'язок між пізнавальними елементами в розслідуванні (слідчій версії) та відтворенням їх перевірки в конкретному плані. Ця обставина сприяє алгоритмізації розслідування по кримінальній справі.

Отже, планування розслідування з позиції теорії моделювання допомагає встановити співвідношення між уявленнями слідчого про злочин та змістом його дій щодо збору, дослідженню доказів, а також визначенню місця версій в плануванні розслідування. План розслідування злочину – це ймовірне уявлення слідчого про шляхи виявлення, оцінки та дослідження доказів. У свою чергу, реалізація плану розслідування забезпечує отримання достовірного знання та встановлення істини по справі.

3. Реконструкція в теорії моделювання. Реконструкція при розслідуванні злочинів має подвійну природу: з одного боку, це спосіб моделювання, а з іншого – це результат формування матеріальних моделей. Реконструкція використовується для відтворення обстановки на місці злочину, для повторного огляду, проведення слідчого експерименту, а також як один з ефективних тактичних прийомів розслідування.

Обов'язковою умовою проведення реконструкції є вивчення змін, які відбулися в обстановці або окремих предметах після вчинення злочину. Реконструкція обстановки або окремих предметів здійснюється на підставі всебічного та повного аналізу документальних даних, показань свідків, фотографій, які містяться в матеріалах кримінальної справи. Способи проведення реконструкції залежать від мети слідчої дії. Реконструкція може бути проведена умовно, за допомогою трафаретів або інших знаків, якщо, наприклад, необхідно перевірити показання обвинуваченого в приміщенні. Реконструкція з використанням предметів-оригіналів або їх аналогів здійснюється, наприклад, при розслідуванні справ про порушення правил експлуатації автотранспорту, якщо є необхідність проведення слідчих експериментів. В окремих випадках, об'єктами реконструкції є муляжі, які використовуються для проведення дослідів.

Результати слідчих дій з використанням реконструкції матимуть доказове значення тільки у випадку, якщо при реконструкції досягнута схожість за визначеними характерними ознаками. Між реконструкцією та оригіналом можливі розбіжності, але вони не повинні впливати на ознаки, які мають суттєве значення для виконання слідчим завдань розслідування. Якщо ці розбіжності впливають на характерні ознаки, то реконструкція не має доказового значення.

Розглянемо окремі види реконструкції при розслідуванні злочинів.

Макетна реконструкція – це тактичний прийом при провадженні окремих слідчих дій, наприклад, при допиті. Макетна реконструкція не є різновидом слідчого експерименту, в деяких випадках макети використовують як ілюстрації до висновків експертів.

Пластична реконструкція обличчя за черепом (метод М. М. Герасимова) – є самостійним експертним дослідженням, але її результати використовуються для розшуку та впізнання особи, а не з метою експертного криміналістичного ототожнення особи⁷.

Реконструкція зовнішнього вигляду особи з використанням методів судової фотографії здійснюється на підставі показань свідків. Доказового значення результати такої реконструкції не мають, вона використовується з метою розшуку особи. Методи портретної реконструкції потребують подальшого вдосконалення. Вказаний вид реконструкції має враховувати особливості психології, антропології, проективної геометрії та інших наук, які мають бути покладені в основу класифікації ознак обличчя людини при реконструкції систем, за допомогою яких моделюється зовнішній вигляд людини⁸.

На думку І. М. Лузгіна, реконструкція при розслідуванні має двозначне тлумачення: деякі види реконструкції, наприклад реконструкція обстановки при слідчому експерименті та огляді є одним з тактичних прийомів розслідування, а інші види реконструкції можуть мати самостійне значення (реконструкція обличчя за черепом, реконструкція з використанням фотометодів, реконструкція окремих предметів). Самостійний характер даної реконструкції пояснюється: а) методикою її проведення, що має наукове обґрунтування поза криміналістичною тактикою; б) автономією матеріальних об'єктів, які отримані в результаті реконструкції, оскільки їх можна використовувати для декількох слідчих дій (допит, пред'явлення для впізнання, огляд) і оперативно-розшукових заходів⁹.

Деякі види реконструкції, наприклад створення обвинуваченим певних предметів, які в подальшому мають використовуватися у процесі слідчих експериментів, оформляються відповідно до правил, передбачених Кримінально-процесуальним кодексом (запрошення понятих, складення протоколу тощо).

Таким чином, моделювання, як і будь-який інший метод розслідування злочинів, обов'язково має спиратися на обґрунтовану науково-теоретичну та методологічну базу. До неї входять розробка і вдосконалення кримінально-правових і криміналістичних моделей злочину, узагальнення основних рис моделювання та порівняльний аналіз «планування» та «моделювання» при розслідуванні злочинів, а також визначення місця реконструкції в теорії моделювання. Вирішення вказаних наукових завдань сприятиме вдосконаленню та розширенню сфери застосування моделювання при розслідуванні злочинів.

¹ Клочков В. В. Уголовно-правовые и криминалистические модели преступления // Уголовная ответственность: проблемы содержания, установления, реализации: Межвуз. сб. науч. тр. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, – 1989. – 152 с. – С. 71.

² Лузгин И. М. Расследование как процесс познания. Автореф. дис. ...док. юрид. наук. – М., 1968. – 33 с. – С. 23.

³ Там само. – С. 24.

⁴ Там само. – С. 25.

⁵ Там само. – С. 27.

⁶ Густов Г. А. Моделирование в работе следователя. – Л., 1980. – 188 с. – С. 16.

⁷ Протасевич А. А., Степаненко Д. А., Шиканов В. И. Моделирование в реконструкции расследуемого события. – Иркутск: Иркут. ГУ, 1997. – 197 с. – С. 149.

⁸ Шиканов В. И. Идентификация трупа человека по его черепу при расследовании убийств. – Иркутск: Иркут. ГУ, 1973. – 104 с. – С. 30-32.

⁹ Лузгин И. М. Вказана праця. – С. 28.

Резюме

У статті, на основі аналізу висновків вітчизняних вчених-криміналістів та узагальнення закордонного досвіду, розкрито зміст кримінально-правових моделей та криміналістичних моделей злочину. У роботі висвітлено окремі проблеми моделювання при розслідуванні злочинів, в тому числі порівняльний аналіз «моделювання» та «планування». Також розглянуті наукові принципи і досвід використання реконструкції при розслідуванні злочинів.

Ключові слова: моделювання, криміналістична модель злочину, планування, реконструкція.

Резюме

В статье, на основе анализа выводов отечественных ученых-криминалистов и обобщения зарубежного опыта, раскрыто содержание криминально-правовых моделей и криминалистических моделей преступления. В работе освещены отдельные проблемы моделирования при расследовании преступлений, в том числе сравнительный анализ «моделирование» и «планирование». Также рассмотрены научные принципы и опыт использования реконструкции при расследовании преступлений.

Ключевые слова: моделирование, криминалистическая модель преступления, планирование, реконструкция.

Summary

On the basis of analysis of the criminalistic research by domestic scientists and generalization of foreign experience the article enlightens the content of criminal models and criminalistics models for crime investigations. The article focuses on certain problems of modeling for crime investigation, including comparative analysis «modeling» and «planning». The scientific principles and practice of the reconstruction usage within crime investigation are considered, as well.

Key words: modeling, criminalistic model of crime, planning, reconstruction.

Отримано 12.03.2010

Н. С. СКРИННІКОВА

Наталія Сергіївна Скриннікова, асистент кафедри Донецького національного університету

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ (ЖІНОЧОЇ СТАТІ), ЯКА ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ

Особа злочинця – це абстрактне поняття, за допомогою якого у кримінологічній практиці створюється загальний портрет людини, яка вчинила злочин, та яке дає змогу: 1) визначити найбільш типові негативні риси характерні конкретним злочинцям за основними кримінологічними показниками; 2) побачити, які з цих рис є найбільш поширеними в особі та безпосередньо пов'язаними зі злочинною поведінкою та її мотивацією; 3) встановити причини формування негативних властивостей та якостей особи, під впливом яких вона вчинила злочин; 4) дослідити взаємозв'язок загально-соціальних детермінантів з біологічними особливостями особи на різних етапах її соціалізації; 5) навести типологію злочинців. У літературних джерелах зазначається, що особистісна характеристика неповнолітніх злочинців має суттєві особливості, у порівнянні з властивостями злочинців інших соціально-вікових груп. Такі особливості пов'язані з тим, що на загальні закономірності формування та поведінкової реалізації криміногенних ознак особи, що взаємодіють із певними зовнішніми факторами, суттєво впливають як на період вікової психології (особливо її деформації), так і на специфіку соціального статусу, сфери спілкування життєдіяльності неповнолітніх та взаємодія з оточуючим середовищем¹.

У даному дослідженні буде проаналізовано головні характеристики особи злочинця неповнолітнього віку (жіночої статі), які значною мірою відрізняються від дорослих жінок-злочинців. Підлітковий вік у межах 11–13 років та 14–15 років є перехідним етапом у біологічному значенні. У соціальному плані підліткова фаза – це продовження первинної соціалізації. Усі підлітки цього віку – школярі, що перебувають на утриманні батьків. Соціальний статус підлітка мало чим відрізняється від дитячого. Психологічно цей вік надто суперечливий. Юнацький вік (14–18 років) є третім світом, що існує між дитинством та дорослістю. Соціальне положення юнацтва неоднорідне. Юність – завершальний етап первинної соціалізації. У нормальних умовах процес засвоєння моральних та правових норм поведінки закінчується у підлітковому віці до 14–16 років. Чим і пояснюється загальний вік кримінальної відповідальності, що встановив законодавець – 16 років.

Обраний напрямок наукового дослідження належить до пріоритетних у науці кримінального права та кримінології. Стаття виконана відповідно до плану науково-дослідної діяльності кафедри кримінального права та процесу Донецького національного університету. Тема статті узгоджується з положеннями Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 рр., затвердженої: Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000 та та Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 рр., затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1776, а також Комплексної програми запобігання дитячій бездоглядності у Донецькій області на 2006/2010 роки, затвердженої розпорядженням голови Донецької обласної державної адміністрації № 340 від 24 липня 2006 р. та Обласної програми запобігання дитячій бездоглядності на 2007–2010 рр., що була затверджена розпорядженням голови Донецької міської ради № 8/20 від 21 лютого 2007 р.

Розгляд проблеми кримінально-психологічних особливостей злочинності неповнолітніх вже здійснювався на теренах кримінологічної науки. У відчизняній кримінології цьому питанню приділяли увагу такі вчені як: Ю. А. Абросімова, Джужа, В. О. Глушков, В. В. Голіна, В. К. Гришук, А. П. Закалюк, О. М. Костенко.

Але наукових праць, спеціально присвячених проблемі вивчення особи злочинця неповнолітнього віку (жіночої статі), не вивчалось. Серед праць, для яких характерний комплексний підхід до цієї проблематики, в першу чергу, слід виділити роботи таких дослідників, як О. М. Ігнатов, М. І. Трофимов, І. К. Туркевич, В. І. Лановенко, А. А. Примаченок, К. К. Сперанський, Н. С. Юзікова, С. С. Яценко.